

ENTEGRASYONUN ÇÖZÜLÜŞÜ MÜ?: POST-PANDEMİNİN MUHTEMEL SENARYOSU

Yunus KARAAĞAÇ¹

Eren AKGÜN²

ÖZET

1951 Avrupa Kömür ve Çelik Toplulukları Antlaşması ile ekonomi temelli bir barış süreci inşası başlatan Avrupa havzası, entegrasyoncu ve yeni işlevselci teorilerin ışığında siyasi bütünlüğün nevi şahsına münhasır bir örneğini oluşturmuş, bu oluşum Avrupa Birliği ismi ile vücut bulmuştur. 1992 Maastricht Birlik Antlaşması ile “Ekonomi, Adalet ve İçişleri, Dış Politika ve Güvenlik Politikası” zemininde yükselen Avrupa Birliği, tek ve birleşik yapısı ile küresel sistemin belirleyici aktörlerinden biri haline gelmiştir. İşleyişin teorik boyutu böyle iken; birlik içinde ulus-devlet bilincinin sıcaklığını koruması (Almanya-Fransa), ortak dış politika ve güvenlik konularında ayrışmaların yaşanması,

---

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Arel Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler,
E-posta: yu_kara_gs@hotmail.com

²Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Kamu Hukuku,
E-posta: av.erenakgun@gmail.com

İngiltere'nin sansasyonel biçimde birlikten çıkması gibi sebepler oluşumun pratik yansımalarını içermektedir.

COVID-19 olarak isimlendirilen güncel pandemi ise çözülme emareleri gösteren Avrupa Birliği'nin Avrupa bireyselliliğine ve ülke bazlı otoriterleşmeye doğru dönüşümünü hızlandıracak etken unsurların başında gelmektedir. Tüm dünyayı olduğu gibi Avrupa'yı da etkisi altına alan küresel salgın sürecinde, Fransa ve Almanya gibi ülkelerin diğer birlik üyeleri İtalya ve İspanya'nın kendileri için satın aldıkları sağlık malzemelerine ve teknik ekipmanlara devlet eliyle el koyması, Avrupa Birliği ruhunun tam olarak benimsenemediğini göstermekte, ulus-devlet ve ulusal milliyetçiliğin entegre Avrupa yapısında gedik açacağı muhtemel bir realite olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca ulus-devlet bilincinin yükselmesiyle beraber ülke bazlı otoriterleşme eğilimlerinin artacağı da olası gelişmeler arasındadır. Pandemi sürecinde İtalya ve İspanya'ya, Rusya ve Çin gibi "öteki" ülkelerin yardımında bulunması ise Avrupa Birliği'nin dış politika konusunu etkileyebilecek, mevcut ittifaklar veya politik hamlelerin tersi yönde gelişim gösterebileceğine dikkat çekmektedir.

Bu çalışma, COVID-19 pandemisinden sonra özellikle Avrupa Birliği'nin varoluşu nedeni olan bütüncül Avrupa idealinin zedeleneceği varsayımından hareket ederek, üye ülkeler arasında ve ortak dış politika hamlelerinde önemli değişikliklerin yaşanabileceğini ve entegrasyondan ulus-devlet otoriterliğine dönüşümün olabileceğini ortaya koyabilmek adına hazırlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Birliği, COVID-19, Entegrasyon, Otoriterleşme, Ulus-Devlet.*

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KISA TARİHÇESİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yeni bir savaşın önüne geçmek ve bölgesel de olsa kalıcı bir barışı sağlamak amacıyla bütünleşme adımları atılmıştır. Yeni bir Nazi Almanya'sının ortaya çıkışını engellemek ve revizyonist politikalara son verebilmek için Fransız planlamacı Jean Monnet ve Fransız Dışışleri Bakanı Robert Schuman, günümüz Avrupa entegrasyonunu oluşturacak bir öneri ortaya çıkarmıştır (Bache ve George, 2006, s. 94). Bu öneriye göre Fransa ve Almanya arasındaki kömür-çelik çekişmesinin savaşa neden olan en önemli parametre olduğu düşünölmüş, bu kapsamda kömür ve çelik sektörünün denetlenmesi, düzenlenmesi ve ticaretinin ulus-üstü bir otoriteye devredilmesi konusunda Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu fikri meydana gelmiştir (Ateş, 2019, s. 293).

1957 Roma Anlaşmalarıyla kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Örgütü ise yeni işlevselci teori (Haas, 1975) kapsamında oluşturulan bütünleşik Avrupa idealinin diğer destekleyici sütunlarını oluşturmuştur. 1965'deki "füzyon" antlaşmasıyla söz konusu üç yapı Avrupa Toplulukları adıyla birleştirilmiştir. 1 Ocak 1988'de yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile de sınırlar arası engeller kaldırılmış ve Avrupa Tek Pazarı oluşturulmuştur (Hasgüler ve Uludağ, 2014, s. 356). 1992'de imzalanan ve Kasım 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması ile bugünkü ismine ve kurumsallığına kavuşan Avrupa Birliği 28 üye öлкеye sahip olup, küresel sistemi etkileyen bir örgüttür (T.C. Dışışleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020).

Tek pazardan dış politikaya, üniversite diplomalarının karşılıklı tanınmasından adli sicil kayıtlarının değişimine kadar çok çeşitli alanlarda iş birliği yapma amacı güden ve üye öлке sayısı artmakta olan Avrupa

Birliği'nin üç dayanak sütunu bulunmaktadır: (1) Avrupa Topluluğu, (2) Ortak Güvenlik ve Dış Politika ve (3) Adalet ve İçişleri (Griffiths, O'Callaghan, Roach, 2013, ss. 15-16).

Avrupa Birliği'ni oluşturan temel organlar şu şekildedir:

- Üye devletlerin vatandaşlarının doğrudan milletvekillerini seçtiği ve merkezi Strazburg'da bulunan Avrupa Parlamentosu,
- Üye devletleri temsil eden ve merkezi Brüksel'de bulunan Avrupa Birliği Konseyi,
- Konsey kararlarını uygulayan ve örgütün icra makamı konumunda bulunan merkezi Brüksel'de bulunan Avrupa Komisyonu,
- AB hukukunun birlik içinde uygulanmasından sorumlu olan merkezi Lüksemburg'da bulunan Avrupa Birliği Adalet Divanı,
- Birliğin mali işlerini düzenleyen merkezi Lüksemburg'da olan Sayıştay (Hasgüler ve Uludağ, 2014, s. 362).

COVID-19 SÜRECİNDE AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNİN POLİTİK VE HUKUKİ TUTUMU

COVID-19, insanlar başta olmak üzere; yarasa, kedi, köpek, domuz gibi hayvanlarda da görülen bir koronavirüs ailesi virüsüdür (Singhal, 2020). Kuş gribi, domuz gribi gibi virüsler koronavirüs ailesinin daha önceki süreçlerde görülen virüsleri iken, COVID-19 son dönemin en temel tehditlerinin başında yer alan koronavirüs ailesi üyesidir.

Koronavirüs'lerin pek çoğu insanlarda soğuk algınlığına neden olmaktadır. Fakat 31 Aralık 2019'da Çin'in Wuhan şehrinde görülen yeni tip koronavirüsün soğuk algınlığının ötesinde bir etkiye sahip olduğu saptanmış ve hastalığın adı COVID-19 olarak kabul edilmiştir. COVID-

19 çok kısa bir süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına alarak küresel pandemiye meydana getirmiştir (WHO, 2020).

COVID-19 süreci sonunda uluslararası ilişkiler ve küresel sistemde köklü değişimlerin yaşanabileceği muhtemel bir realitedir (Ulutaş, 2020, s. 10). Otoriterlik ve sağ popülizmin küresel çapta yükselmesi, çok-kültürcülüğün sorgulanarak yabancı düşmanlığının fikirsel ve eylemsel bazda artması, sınırlara duvar örme düşüncesinin güçlenmesi, ulus devlet çapında içe dönüşün yaygınlaşması, uluslararası kuruluşların ve özellikle Avrupa Birliği'nin varlık nedenlerinin sorgulanmasını beraberinde getirmeye başlamış (Hanioğlu, 2020, s. 24), bu bağlamda ulus devletlerin önemine yeniden dikkat çekmiştir.

COVID-19 pandemisi öncesinde İngiltere'nin birlikten çıkması, birlik içinde yaşanan ekonomik çözüme, göçmen karşıtlığı bağlamında çok-kültürcülüğün zedelenmesi gibi problemlerle uğraşan Avrupa Birliği'nde, özellikle son dönemde üye ülkeler arasındaki güven bağının kopmaya başlaması, ekonomik iş birliğinin insani boyutundaki zafiyeti ve Birliğin varoluş sebeplerini sorgulayan tartışmalar (Özay, 2020, s. 65), gündemin temel parametrelerini meydana getirmiştir.

Sınırların ortadan kaldırılmasının sembolü olan Schengen Antlaşması'nın askıya alınması (Hatip, 2020), üye devletlerin birbirlerinin sağlık yardımlarına ve tıbbi ekipmanlarına el koyma eylemleri (DW, 2020), COVID-19 sürecinde AB ülkelerinin genel durumuna dikkat çeken olgulardır.

Pandemi sürecinde AB yapısı içinde aksiyon filmlerini andıran ve devlet korsanlığı ile tıbbi casusluğun iç içe geçtiği olaylar şu şekilde yaşanmıştır: Çekya, İtalya'ya giden acil yardım malzemesi taşıyan araçlara el koyarak devlet korsanlığı eyleminin başlangıcını oluşturmuş, İtalya ise

Yunanistan'a ve Libya'ya giden acil yardım malzemelerine el koymuştur. Bu durum karşısında Fransa da İspanya ve İtalya'ya giden tıbbi malzemeleri zorla bünyesine katmıştır (Sabah, 2020). Almanya'nın satın aldığı maskelere ise ABD'nin el koyduğu iddia edilmiştir (DW, 2020). Bu durum karşısında Almanya ise Çin'den ithal edilen ve Almanya üzerinden İtalya'ya gönderilecek maskelere el koymuştur (Yenişafak, 2020).

Bu süreçte ise Çin, 80 ton hacmindeki koruyucu ekipman içeren bir kargo uçağını Varşova'ya göndermiş, Polonya başbakanı Mateusz Morawiecki, Polonya'ya yaptığı maske bağışı için Çin'e teşekkür konuşması gerçekleştirmiştir. Çekya Cumhurbaşkanı Milos Zeman ise Çin'in koruyucu sağlık teçhizatı konusunda kendilerine yardımcı olan tek ülke olduğunu ifade etmiştir (Stojanovic, 2020).

Söz konusu karışıklığa ve hukuksuzluğa tepki gösteren AB Bilim Kurulu Başkanı Mauro Ferrari istifa etmiş, İtalya eski başbakanı Matteo Salvini ise kendilerine ihtiyaç duydukları anda destek vermeyen AB'den çıkma çağrısını sert bir açıklama ile ortaya koymuştur (Sadık, 2020, s. 97).

COVID-19 sürecinde AB çerçevesinden politik ve hukuk dışı manevralar bu şekilde ilerlerken ülkelerin kendi yurttaşları bazında gerçekleştirdiği sıkı önlemler ise iki temel probleme işaret etmiştir. Bu problemlerden ilkinin sıkı tedbir girişiminde bulunan üye ülkelerin bu süreçten otoriterleşerek çıkma ihtimali, ikincisini ise sıkı tedbirler kapsamında temel hak ve özgürlüklerin askıya alınabilme potansiyeli oluşturmaktadır. Macaristan başbakanı Victor Orban'ın girişimleri söz konusu problemlerin pratik yansımalarını içermektedir (DW, 2020b).

Victor Orban, muhalefet partilerinin desteğinden yoksun olarak acil durum yasasını hayata geçirmiş ve bu yasayla AB içinde tartişmalara ve eleştirilere neden olmuştur. Acil durum yasası ile ilan edilen olağanüstü hâl sürecinde parlamento seçimleri yenilenmeyecek, bazı yerel yönetimlerin ve muhalefet partilerinin devlet yardımları ciddi oranda azaltılacaktır. Temel hak ve hürriyetleri kısıtlama tehlikesi bulunan olağanüstü hâl mevzuatına göre, vatandaşlar pandemi ile ilgili yalan ve yanlış bilgi vermekten 5 yıla kadar yargılanabileceklerdir. Düzenlenen bu yasa ile suç kapsamının bu denli geniş tutulması hükümetin istemediği haberleri yapan gazetecilere yönelik bir susturma girişimi olarak görülmüş ve endişe verici olarak değerlendirilmiştir (Bond ve Jakubowska, 2020).

POST-PANDEMİ SÜRECİNDE OLASI SENARYOLAR

COVID-19 salgını küresel bir problem olarak bütün ülkeleri etkileyerek, ülkelerin çözüm noktasını ulusal seviyeye odaklamıştır. Özellikle Avrupa Birliği içindeki çekişmeler AB üyeleri arasındaki dayanışmanın ve birlik duygusunun ne kadar kırılgan olduğunu göstermiştir (Müftüler-Baç, 2020, 21). Bununla birlikte AB, pandemi tehdidine ciddi bir kriz sürecinde yakalanmıştır. Göç baskısı altında yükselen milliyetçilik, sosyal refahtan uzaklaşan neo-liberal uygulamalar, kuralsızlaşma eğilimi, artan işsizlik, Fransa'daki 'Sarı Yelekliler' hareketi, 2008 krizi sonrası uygulanan ekonomik tasarruf tedbirleri, İngiltere'nin AB'den ayrılması, salgın sürecinde Almanya-Fransa arasındaki statükocu sınırların tekrardan inşası düşüncesi, AB'yi ciddi şekilde sorgulanır hale getirmiştir. (Aybar, 2020, s. 104).

COVID-19'un Çin kaynaklı bir salgın olmasından ötürü küresel çapta oluşan Çin düşmanlığı ve nefreti, Çin'in bölgesel bazda yaptığı yardım kampanyaları ile tersi yönde gelişim göstermeye başlamıştır. Çin'in özellikle Avrupa ülkelerine gerçekleştirdiği insani ve sağlık malzemesi yardımları ile yürüttüğü kamu diplomasisi (Ulutaş, 2020, s. 13), AB ülkelerinin Batı merkezli dış politikalarını etkileyecektir. Ayrıca Çin'in dışında Rusya gibi öteki kabul edilen ülkelerin Avrupa'yı bu süreçte yalnız bırakmaması da AB'nin, dış politikada multivektörel bir anlayışa dönebileceğini ve Asya tipi otoriter eğilimlere yaklaşabileceğini olası senaryolara dâhil etmektedir.

COVID-19 sonrasındaki sürecin; tedarik zinciri sağlam, ekonomisi dirençli, halkına güven veren, güçlü kurumlara ve altyapıya sahip, kriz yönetebilme becerisi üst seviyede olan güçlü devlet imajına evrilmesi (Ulutaş, 2020, s. 12), dolayısıyla Avrupa Birliği'nin, merkezçiliği güçlendirilmiş bir federal yapıya dönüşmesi beklenmektedir (Zarifoglu, 2020, s. 110). Otoriterliğin ve merkezçiliğin önem kazanacağı konusundaki en temel göstergelerinden biri küresel ölçekli devam edecek olan ekonomik durgunluktur (Hanioglu, 2020, s. 24). Özellikle AB bazında devletin minimize edildiği ekonomik modelin son kerte de genel kabul görmeyeceği öngörülmektedir (Aydın, 2020, s. 41).

Sınırların kapatılması düşüncesi; milliyetçiliğin ve ırkçılığın yeniden filizleneceğine dair bir görünüm arz ederek Avrupa Birliği'nin geleceği üzerinde büyük bir soru işareti oluşturmaktadır. AB ülkelerinin Çin'in sert disiplinle sağladığı kitle kontrolü yöntemlerini ve ulusal egemenlik modelini benimsemeye başlaması, AB'nin geleceğini tehlikeye atmaktadır (Yıldızoğlu, 2020). Burada dikkat edilmesi gereken otoriter rejimlerin güçlenmesi değil, liberal-demokratik yönetimlerin otoriterleşmesidir (Kardaş, 2020, s. 49). Gelişmeler göstermektedir ki AB

ruhu, Çin'in maske diplomasisi karşısında zayıflayacak (Hutt, 2020), otoriter rejimlerle liberal-demokratik rejimlerin iş birliği derinleşecektir.

SONUÇ

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın politik, toplumsal, askeri ve ekonomik alanlarda yarattığı uluslararası tahribat ve yıkım, kalıcı barışın³ sağlanması gerektiği tezini ortaya çıkarmıştır. Günümüz küresel siyaset arenasında en önemli aktörlerden biri olan Avrupa Birliği'nin varoluşsal dayanağı söz konusu kalıcı barış idealinin bir sonucudur. Öncelikle ekonomik, daha sonra teknik ve politik ilişkilerde bütünleşme hedefi doğrultusunda kurulan Avrupa Birliği, birlik içinde sınırların ortadan kaldırıldığı, insan hakları ve uluslararası hukukun temel birleştirici unsur olduğu, ortak para biriminin kullanıldığı, adalet, dış politika ve ekonomi alanlarında bütüncül hareket etmenin ön planda olduğu bir sistemdir.

Fakat etik değerler ve insancıl hukuk temelinde inşa edilen entegre Avrupa sisteminin, pratik boyut kapsamında (ekonomik, demokratik, kültürel) zayıfladığı ve yakın gelecekte iflas edebileceği yönünde çeşitli öngörüler bürokratik ve akademik seviyede dile getirilmektedir (Thies, 2012; Poyraz, 2013; Webber, 2014; Bergmann, Cicarelli ve Lamond, 2020). Özellikle Avrupa Birliği ülkeleri arasında birlik algısının yerini her ülkenin kendi menfaatine ve ulusalcılık zemininde

---

³Kalıcı barış idealinin kökleri Immanuel Kant'ın (2003; 2020) 1795'te kaleme aldığı "Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme" isimli eserine dayansa da bölgesel bütünleşme doğrultusunda girişilen ve başarıya ulaşılan ilk yapı Avrupa Birliği'dir.

yükselen ulus devlet fikrine bıraktığı düşüncesi COVID-19 pandemisi sürecinde kendini göstermektedir.

Birlik ruhuna aykırı bir şekilde, devletlerin önceliği kendi vatandaşlarına göstermesi ve üye ülkelerin birbirlerine karşı sağlık ve teknik malzemeler konusunda devlet korsanlığı penceresinden yaklaşması, pandemi sonrasında demokratik teamüllerden otoriterleşmeye kaymaya başlayan tutumlara ve ulus-devlet fikrini önceleyen milliyetçi devlet düşüncesine dikkat çekmekte, liberal demokratik AB ülkeleri ile Çin ve Rusya gibi otoriter ülkeler arasındaki ilişkilerin kökleşeceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ateş, D. (2019). *Uluslararası Örgütler: Devletlerin Örgütlenme Mantiği*. Bursa: Dora Yayınları.
- Aybar, S. (2020). “Küresel İktisadi Dönüşüm Dinamiklerinin Jeopolitik Yansımaları”, Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi (Der.), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* içinde, Ankara, SAM Yayınları, 102-106.
- Aydın, M. (2020). Covid-19 ve Uluslararası Düzen. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi (Der.), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* içinde, Ankara, SAM Yayınları, 40-44.
- Bache, I. & George, S. (2006). *Politics in the European Union*, Oxford, Oxford University Press.
- Bergmann, M., Cicarelli, S. & Lamond, J. (2020). Coronavirus May Be the EU's Hardest Test Yet. *Center for American Progress*, <https://www.americanprogress.org/issues/security/news/2020/03/18/481862/coronavirus-may-eus-hardest-test-yet/> (Erişim 14.05.2020).
- Bond, I. & Jakubowska, A. G. (2020). COVID-19: Can the EU avoid an epidemic of authoritarianism? *Centre for European Reform*, 09.04.2020, https://www.cer.eu/sites/default/files/insight_IB_AG.9.4.20_0.pdf, (Erişim 25.05.2020).
- DW. (2020a). Salgında maske savaşları. *Deutsche Welle Türkçe*, <https://www.dw.com/tr/salg%C4%B1nda-maske-sava%C5%9Flar%C4%B1/a-53010311> (Erişim 16.05.2020).

- DW. (2020b). FR: Koronadan sonra Macaristan'da demokrasi olmayacak. *Deutsche Welle Türkçe*, <https://www.dw.com/tr/fr-koronadan-sonra-macaristanda-demokrasi-olmayacak/a-52964847> (Erişim 25.05.2020).
- Griffiths, M., O'Callaghan, T. & Roach, S.C. (2013). *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, (Çev. CESRAN), Ankara: Nobel Yayınları.
- Haas, E. B. (1975). *The Obsolescence of Regional Integration Theory*, Berkeley: Institute of International Studies.
- Hanioğlu, M. Ş. (2020). Covid-19 Sonrası Küresel Düzen: İki Seçenek. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi (Der.), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* içinde, Ankara, SAM Yayınları, 24-28.
- Hasgüler, M. & Uludağ, M. B. (2014). *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hatip, Y. (2020). Avrupa'da Kovid-19 Salgını Schengen'i Vurdu. *Anadolu Ajansı*, 18.03.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupa-da-kovid-19-salgini-schengen-i-vurdu/1770073> (Erişim 16.05.2020).
- Hutt, D. (2020). EU split over China's 'face mask' diplomacy, *Asia Times*, 28.03.2020, <https://asiatimes.com/2020/03/eu-split-over-chinas-face-mask-diplomacy/> (Erişim 18.05.2020).
- Kardaş, T. (2020). Covid-19 Pandemisini Yeniden Düşünmek. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi (Der.), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* içinde, Ankara, SAM Yayınları, 45-49.

- Kant, I. (2003). *To Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*, (Orijinal Dilinden Çev.: Ted Humphrey), Cambridge, Hackett Publishing Company.
- Kant, I. (2003). *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı*, (Çev.: Celal Yeşilçayır), İstanbul: Fol Kitap.
- Müftüler-Baç, M. (2020). Küresel Salgın Tehdidi Altında Küresel Sistem. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi (Der.), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* içinde, Ankara, SAM Yayınları, 20-23.
- Özay, M. (2020). Covid-19, Ulus Devlet ve Risk Toplumu. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi (Der.), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* içinde, Ankara, SAM Yayınları, 62-66.
- Poyraz, E. (2013). Avrupa Birliği'nin Sistem Sorunu: Kamuoyu Eksikliği ve Demokrasi Açığı", *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 2(4), 1-23.
- Sabah. (2020). Corona virüsü son dakika haberi: Avrupa'da maske savaşları başladı! Bunun adı korsanlık! Fransa'da eklendi... Sabah Gazetesi, 03.04.2020, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/04/03/corona-virusu-son-dakika-haberi-avrupada-maske-savaslari-basladi-bunun-adi-korsanlik-fransada-eklendi> (Erişim 17.05.2020).
- Sadık, G. (2020). Covid-19 Sonrası Küresel Güvenlik Trendleri. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi (Der.), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* içinde, Ankara: SAM Yayınları, 97-101.

- Singhal, T. (2020). A Review of Coronavirus Disease-2019 (COVID-19). *The Indian Journal of Pediatrics*, 87(4), 281–286.
- Stojanovic, D. (2020). China's 'Mask Diplomacy' Wins Support in Eastern Europe, U.S. NEWS, 14.04.2020, <https://www.us-news.com/news/world/articles/2020-04-14/chinas-mask-diplomacy-a-hit-in-virus-plagued-eastern-europe> (Erişim 17.05.2020).
- T.C. Dışışleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2020). Üye Devletler. https://www.ab.gov.tr/_233.html (Erişim 16.05.2020).
- Thies, W. J. (2012). Is the EU Collapsing? *International Studies Review*, 14(2), 225-239.
- Ulutaş, U. (2020). Koronavirüs Sonrası Küresel Trendler. Dışışleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi (Der.), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* içinde, Ankara, SAM Yayınları, 10-19.
- Webber, D. (2014). How likely is it that the European Union will Disintegrate? A Critical Analysis of Competing Theoretical Perspectives. *European Journal of International Relations*, 20(2), 341-365.
- WHO. (2019). Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public. *World Health Organization*, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public> (Erişim Tarihi: 15.07.2020)
- Yenişafak. (2020). Avrupa'da 'maske' savaşları: Fransa, İtalya ve İspanya'nın maskelerine el koydu. *Yenişafak Haber Merkezi*, 03.04.2020,

<https://www.yenisafak.com/koronavirus/avrupada-maske-savaslari-fransa-italya-ve-ispanyanin-maskelerine-el-koydu-3532862> (Erişim 17.05.2020).

Yıldızoğlu, E. (2020). Koronavirüs (Covid-19) sonrası küreselleşme bitti mi, yeni süreci Çin mi yönetecek? *BBC Türkçe*, 19.03.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51955474> (Erişim 16.05.2020).

Zariföğlu, E. (2020). Covid-19 Sonrası Küresel Ekonomi Trendleri. Dışışleri Bakanlığı Stratejik Araştırma Merkezi (Der.), *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler* içinde, Ankara, SAM Yayınları, 107-111.